

KARTA EWIDENCYJNA OBIEKTU NIERUCHOMEGO NIEWPISANEGO DO REJESTRU ZABYTKÓW

3. Miejscowość

Węgrów

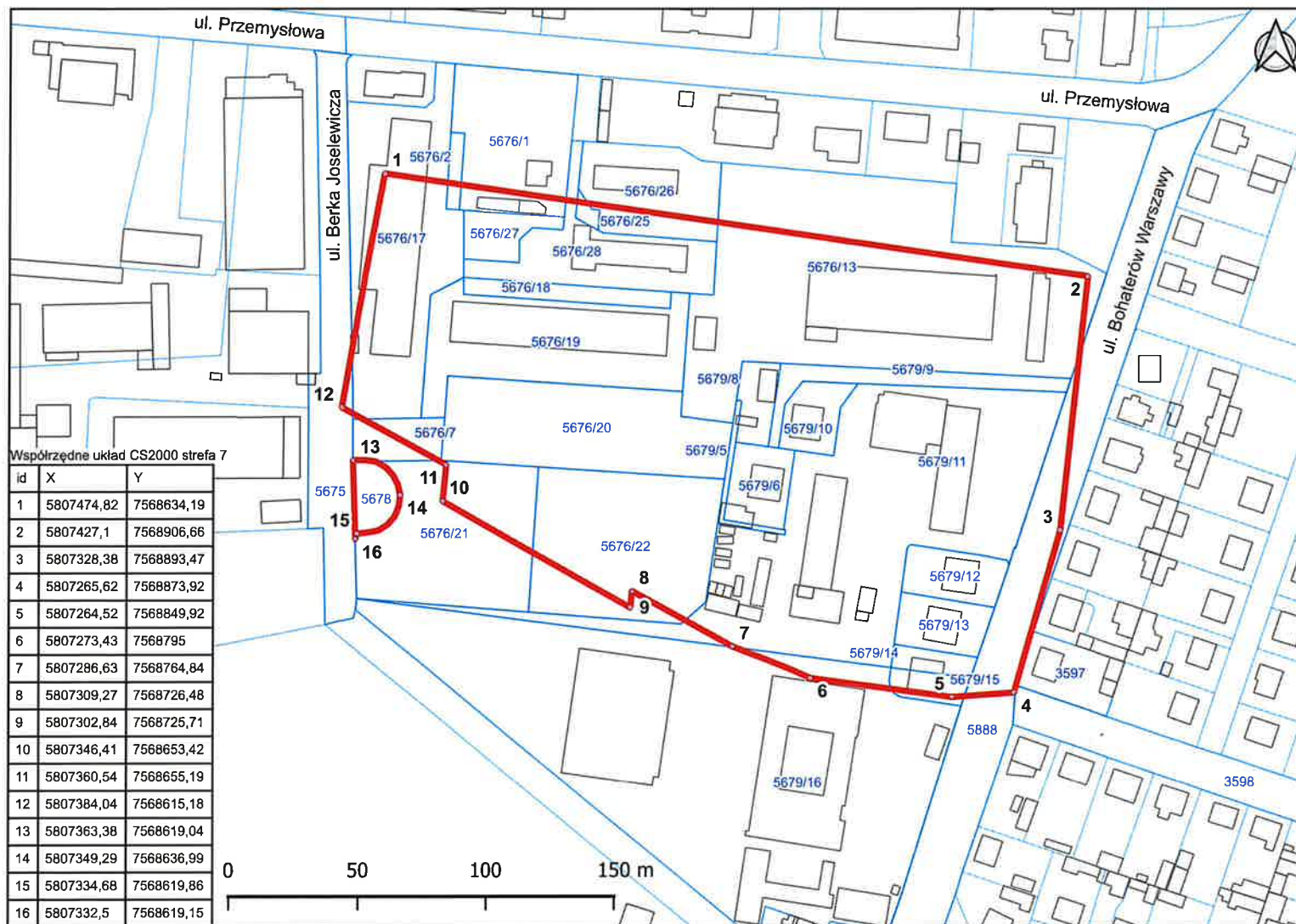
1. Nazwa

Dawny cmentarz żydowski

2. Czas powstania

początek XVII w.

9. Materiały graficzne

4. Adres (ulica, nr posesji)

obr. 0003 dz. nr ewid.: 5676/18, 5676/19, 5676/20, 5676/27, 5678, 5679/5, 5679/6, 5679/8, 5679/9, 5679/10, 5679/12, 5679/13, 5679/14; części dz. nr ewid.: 3597, 3598, 5675, 5676/1, 5676/2, 5676/7, 5676/13, 5676/17, 5676/21, 5676/22, 5676/25, 5676/26, 5676/28, 5679/11, 5679/15, 5679/16, 5888.

5. Przynależność administracyjna

Województwo mazowieckie

Powiat węgrowski

Gmina Węgrów

6. Współrzędne geograficzne

N: 52°23'43.5"N, 22°00'37.1"E

7. Użytkowanie obecne

Zespół Szkół Ponadpodstawowych im. Jana Kochanowskiego, budynki przemysłowe, usługowe, mieszkalne, parking, lapidarium, tereny zielone

8. Stan zachowania

Cmentarz zniszczony i trwale przekształcony. Brak wyraźnych śladów dawnego rozplanowania. Granice historyczne nieczytelne. Cmentarz na wytyczonej działce upamiętniony lapidarium z wmurowanymi macewami i pomnikiem w formie podwójnej macewy.

10. Istniejące zagrożenia, najpilniejsze postulaty konserwatorskie

HISTORIA

Żydzi w Węgrowie pojawili się w pierwszej połowie XVI w. Na początku XVII w. zamieszkiwali dzielnicę w południowej części miasta. W tym czasie gmina żydowska założyła własny cmentarz zlokalizowany w południowo-zachodniej części miasta, przy rzece Liwiec, w obrębie obecnych ulic: Bohaterów Warszawy, Przemysłowej, Berka Joselewicza. Najprawdopodobniej na cmentarzu grzebane były ciała Żydów warszawskich z praskiej wspólnoty, która była filią gminy żydowskiej w Węgrowie. W XIX w. cmentarz ogrodzono drewnianym płotem. Z okresu międzywojennego pochodzą fotografie nagrobków: macew wykonanych prawdopodobnie z piaskowca, zdobionych polichromiami symboli religijnych oraz z kamieni polnych. W głębi widoczna jest kaplica cmentarna lub ohel. Kirkut funkcjonował do czasów okupacji niemieckiej, zniszczony został w 1942 r. Na obszarze nekropolii niemieccy i ukraińscy naziści przeprowadzili egzekucje około 2000 lokalnych Żydów, których pochowano w zbiorowych mogiłach. W 1944 r. z rozkazu Niemców przez kilka tygodni wydobywano uprzednio pochowane na nim szczątki, które przewieziono do wybudowanego w Węgrowie polowego krematorium i spalono. Cmentarz zniwelowano i zaminowano, aby utrudnić poszukiwanie zbiorowych grobów.

Nieruchomość – cmentarz o powierzchni 6,1415 ha, należąca do 1939 r. do Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Węgrowie postanowieniem nr 424/63 z dnia 11.02.1964 r. Sądu Powiatowego w Węgrowie przeszła na własność Skarbu Państwa przez zasiedzenie na podstawie art. 34 dekretu o majątkach opuszczonych i ponemieckich. Na terenie dawnego kirkutu zlokalizowano m.in. liczne zakłady produkcyjne, szkołę. Zdecydowano, aby w trakcie prowadzenia robót ziemnych wszystkie wykopane szczątki oraz pozostałe kamienie nagrobne zgromadzić i zabezpieczyć w jednym miejscu. W połowie lat 60. XX w. powstała koncepcja budowy lapidarium w miejscu zakopanych szczątków, na wytyczonej działce. Jego budowę rozpoczęto w 1981 r., zgodnie z projektem architekta inż. Wiesława Ratajskiego, wykonawcą prac był Kazimierz Pleban. Dla cmentarza żydowskiego w Węgrowie opracowano kartę w 1996 r.

Na mapie scaleniowej z 1935 r. działka cmentarna oznaczona numerem 838, zajmująca powierzchnię 6,1415 została współcześnie podzielona na wiele nieruchomości, które obecnie stanowią własność licznych podmiotów oraz osób prywatnych. W 2011 i 2012 r. na zlecenie firmy ADDIT Spółka z o.o. na działkach o nr ewid. 5676/7, 5676/19, 5676/20, 5676/17 w Węgrowie przeprowadzono wstępne badania archeologiczne w celu wykluczenia bądź potwierdzenia funkcjonowania na ww. działkach cmentarza żydowskiego. Po odkryciu około 50 pochówków prace wstrzymano i zasypano groby. W ostatnim czasie na ww. działkach objętych archeologicznymi badaniami sondażowymi nielegalnie zbudowano parking. W 2021 r. sporządzono Załącznik aktualizacyjny do karty cmentarza w ramach realizowanego przez Narodowy Instytut Dziedzictwa programu „Oznakowanie cmentarzy żydowskich w RP”. Jako obszar cmentarz wskazuje się w nich dz. nr ewid. 5678 – lapidarium.

OPIS

Kirkut na mapie kwatermistrzowskiej z 1840 r. stanowi obszar zbliżony do prostokąta, oznaczony jako „Mogily Żydów”. Przedstawione w pkt. 9 granice cmentarza żydowskiego zgodne są z „Synchronizacją Cmentarza Żydowskiego położonego w mieście Węgrów przy ulicy Przemysłowej róg Joselewicza” opracowaną przez geodetę Wiktora Chochlewicza w 2009 r. Wskazany w synchronizacji obszar określono na podstawie mapy scaleniowej z 1935 r. Wykopalka przeprowadzone w marcu 2012 r. pozwalają przypuszczać, że zmarłych chowano w kwaterach (rzędach), w zależności od płci lub płci i wieku. Pierwotne granice cmentarza zanikły w skutek powojennej, przemysłowej zabudowy obszaru. W szczycie wschodniego, zamkniętego łukiem boku lapidarium usytuowano pomnik nawiązujący formą do tablicy dekalogu. Zawarto na nim inskrypcje w języku polskim: „Pamięci Żydów węgrowskich,

zamordowanych przez hitlerowców w latach 1939-1944” oraz w języku hebrajskim. Na cokole umieszczono dużą inskrypcję „Nie zabijaj”. W pasie w kształcie elipsy ustawiono ocalałe macewy, z których najstarsza pochodzi z 1788 r. Pomimo dokonanych zniszczeń oraz częściowej ekshumacji dawny cmentarz pozostaje nośnikiem wartości historycznej. W tradycji żydowskiej cmentarz jest tam gdzie znajdują się szczątki ludzkie, niezależnie od tego czy zewnętrzne oznaki cmentarza uległy zniszczeniu, a jego granice zatarciu, jak stało się w przypadku cmentarza żydowskiego w Węgrowie. Zniszczenia dokonywane od 1939 r. nie zmieniają faktu, iż teren cmentarza pozostaje dla Żydów miejscem świętym. Nośnikami tych wartości są m.in. pozostałości macew. Założony w XVII w. stanowi ślad wielowiekowej bytności społeczeństwa żydowskiego w Węgrowie. Przed II wojną światową Węgrów był typowym shtetl, czyli miastem, w którym społeczność żydowska była liczna i mieszkała w osobnej dzielnicy, tworząc zamkniętą społeczność. Cmentarz stanowi miejsce martyrologii węgrowskich Żydów w czasie drugiej wojny światowej, świadectwo ich historii oraz dziejów miasteczka i jego okolic.

Działki ewidencyjne stanowiące granice cmentarza żydowskiego w Węgrowie: obr. 0003 dz. nr ewid.: 5676/18, 5676/19, 5676/20, 5676/27, 5678, 5679/5, 5679/6, 5679/8, 5679/9, 5679/10, 5679/12, 5679/13, 5679/14; części dz. nr ewid.: 3597, 3598, 5675, 5676/1, 5676/2, 5676/7, 5676/13, 5676/17, 5676/21, 5676/22, 5676/25, 5676/26, 5676/28, 5679/11, 5679/15, 5679/16, 5888.

ZAGROZENIA, POSTULATY

- uszkodzenia miejsc pochówków i ewentualnych pozostałości pomników nagrobnych z macewami
- degradacja i zbezczeszczenie szczątków ludzkich
- prowadzenie prac budowlanych bez uprzednich badań
- postuluje się przeprowadzenie kompleksowych badań archeologicznych na terenie dawnego cmentarza

11. Adnotacje o inspekcjach, informacje o zmianach (daty, imiona i nazwiska wypełniających)

12. Opracowanie karty ewidencyjnej (autor, data i podpis)

Maja Pałuska-Kulczak, Agnieszka Martyniuk-Drobysz, 31.12.2024 r.

Maja Pałuska-Kulczak, 31. XII. 2024 r.
Agnieszka Martyniuk-Drobysz, 31. XII. 2024 r.